

Kamieński, Andrzej

"The Cultivation of Monarchy and the Rise of Berlin: Brandenburg-Prussia 1700", ed. by Karin Friedrich, Sara Smart, Farnham 2010 : [recenzja]

Czasy Nowożytne 24, 269-272

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

THE CULTIVATION OF MONARCHY AND THE RISE OF BERLIN: BRANDENBURG-PRUSSIA 1700, ED. BY KARIN FRIEDRICH AND SARA SMART, ASHGATE PUBLISHING LIMITED, FARNHAM 2010, SS. 430

Recenzowana książka stanowi wybór źródeł poświęconych nie tylko koronacji elektora brandenburskiego Fryderyka III na króla w Prusach, lecz także bardziej wszechstronnemu, politycznemu i kulturalnemu awansowi monarchii Hohenzollernów na przełomie XVII i XVIII w. Wykracza zatem poza ramy prac, które powstały tak licznie kilka lat temu jako pokłosie obchodów trzechsetnej rocznicy aktu królewieckiego z 1701 r.

Wydawczyźnie omawianych tekstów źródłowych mają w swym dorobku naukowym kilka wartościowych monografii. Sara Smart, starszy wykładowca na Wydziale Języków Współczesnych uniwersytetu w angielskim Exeter specjalizuje się w kulturze wczesnonowożytnych Niemiec, zwłaszcza w teatrze, piśmiennictwie i ceremoniach dworskich¹. Z kolei najważniejszym dokonaniem Karin Friedrich, profesor uniwersytetu w szkockim Aberdeen, jest studium formowania się wczesnonowożytnej świadomości społeczeństwa stanowego w Prusach Królewskich, które doczekało się również wydania w języku polskim².

Książka jest adresowana do szerokiego kręgu czytelników. Wszystkie bowiem oryginalne niemieckie i francuskie teksty źródłowe zostały przetłumaczone na język angielski. Zabieg ten umożliwia korzystanie z wydawnictwa osobom posługującym się językiem angielskim, a kiepsko znającym inne. Publikacja jest zaopatrzona w aparat naukowy w postaci komentarzy i przypisów, w których rozszyfrowano i przedstawiono bliżej osoby występujące w źródłach oraz wyjaśniono przystępnie wydarzenia poruszane w utworach wybranych do edycji.

Podstawę źródłową omawianej książki stanowią starodruki zgromadzone w British Library w Londynie, Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel, Sächsisches Hauptstaatsarchiv i Sächsische Landesbibliothek-Staats- und Universitätsbibliothek w Dreźnie. Do tego dochodzą materiały ikonograficzne pochodzące głównie z bibliotek berlińskich i drezdeńskich.

Dokumenty zostały poprzedzone dwoma obszernymi wprowadzeniami o potęgze królewskiej korony i znaczeniu koronacji królewieckiej od strony politycznej pióra Karin Fried-

¹ S. Smart, *Doppelte Freude der Musen. Court Festivities in Brunswick-Wolfenbüttel 1642–1700*, Wiesbaden 1989; *eadem*, *The Ideal Image. Studies in Writing for the German Court 1616–1706*, Berlin 2005.

² K. Friedrich, *The Other Prussia. Royal Prussia, Poland and Liberty 1569–1772*, Cambridge 2000. Polska edycja: *Inne Prusy. Prusy Królewskie i Polska między wolnością a wolnościami (1569–1772)*, Poznań 2005.

rich (s. 1–51) oraz o kultywacji i rozwijaniu tradycji monarchii w Prusach przy pomocy organizowanych festynów, uroczystości, iluminacji świetlnych, pokazów sztucznych ogni, występów teatralnych, a także sztuki i nauki pióra Sary Smart (s. 53–87). Szkoda tylko, że autorki poświęciły tutaj tak mało miejsca życiu, karierze i twórczości Johanna von Besser (1654–1729), wybitnego liryka, wykształconego na królewieckiej Albertynie, autora poematów miłosnych, legacyjnego radcy brandenburskiego (od 1680), rezydenta Wielkiego Elektora Fryderyka Wilhelma w Londynie (w latach 1684–1685), mistrza ceremonii dworskich (od 1690), a następnie tajnego radcy i najwyższego mistrza ceremonii (Oberzeremonienmeister) króla w Prusach Fryderyka I (w latach 1701–1713)³. Zasługiwał on – jak się wkrótce przekonamy – na osobne, dłuższe omówienie. Autorki bowiem zdecydowały się na zamieszczenie aż sześciu utworów Bessera. Stanowią one połowę wszystkich źródeł historycznych występujących w niniejszej książce.

Przyswojony obecnie historiografii polskiej zbiór źródeł otrzymał układ chronologiczny. Otwierają go dwa utwory poetyckie Johanna von Besser. Pierwszy z nich opiewa zwycięstwo „Wielkiego Elektora” Fryderyka Wilhelma odniesione nad Szwedami 18 czerwca 1675 r. w bitwie pod Fehrbellinem (tekst niemiecki, s. 91–93, i przekład angielski, s. 97–100). Z kolei drugi wiersz wysławia udział wojsk brandenburskich i elektora Fryderyka III w walkach z Francuzami nad Renem i jego rolę w oswojeniu Dolnej Nadrenii, zwłaszcza przy uporczywym oblężeniu miasta Bonn, ciągnącym się od 16 kwietnia do 12 października 1689 r. (tekst niemiecki, s. 93–96, i przekład angielski, s. 101–106).

Po prezentacji materiałów ikonograficznych odnoszących się do panowania elektora brandenburskiego Fryderyka III, późniejszego króla w Prusach, jego koronacji oraz dworu berlińskiego (s. 107–121) natrafiamy na trzeci tekst źródłowy, również pióra Johanna von Besser. Jest on poświęcony uroczystemu otwarciu uniwersytetu w Halle w lipcu 1694 r. Uczelnia ta szybko uzyskała status najważniejszego ośrodka uniwersyteckiego w całym państwie brandenbursko-pruskim (tekst niemiecki, s. 123–125, przekład angielski, s. 127–130).

Kolejny tekst źródłowy stanowi utwór okolicznościowy Bessera opisujący uroczystości weselne, do jakich doszło w Berlinie w maju 1700 r. w związku z zamążpójściem jedynej córki elektora brandenburskiego Fryderyka III, Luizy Doroty, za landgraфа Hesji na Kassel, późniejszego króla Szwecji Fryderyka (tekst niemiecki, s. 133–144, przekład angielski, s. 145–158). Wzrost znaczenia Berlina na mapie politycznej i kulturalnej Niemiec dokumentuje również następny utwór wybrany do niniejszej edycji – krótkie opowiadanie o utworzeniu w stolicy państwa brandenbursko-pruskiego Towarzystwa Naukowego i uzupełniający je dyplom erekcyjny elektora Fryderyka III (tekst niemiecki, s. 161–166, przekład angielski, s. 167–173). Po nim następuje najobszerniejsze z prezentowanych dzieł Bessera, *Historia koronacji pruskiej* (*Preußische Krönungs-Geschichte*), wydana po raz pierwszy drukiem w 1702 r. Nie odnosi się ona wyłącznie do samego aktu koronacyjnego

³ F. Schnorr von Carolsfeld, *Johann von Besser*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 2, Leipzig 1875, s. 570–571; W. Haertel, *Johann von Besser. Sein Leben und seine Werke*, Berlin 1910; A. Keller, *Johann Ulrich König (1688–1744) als Nachlaßverwalter und Herausgeber Johann von Bessers. Ein Autor-Editor im Spannungsfeld des preußisch-sächsischen Kulturraums*, w: *Internationale Fachtagung der Arbeitsgemeinschaft für germanistische Edition und des Sondenderforschungsbereiches 482' Ereignis Weimar–Jena: Kultur um 1800' der Friedrich–Schiller–Universität Jena*, red. J. Golz, M. Koltes, Berlin–New York 2008, s. 91–116.

Fryderyka III na króla w Prusach z 18 stycznia 1701 r., który nawiązywał do ewangelickich tradycji koronacyjnych, zwłaszcza do uroczystości wyniesienia na tron szwedzki w 1697 r. Karola XII. Zawiera bowiem również opis wystawnych uroczystości koronacyjnych, które zostały zorganizowane w Królewcu od 15 stycznia do 8 marca 1701 r., a następnie w Berlinie od 6 maja do 22 czerwca 1701 r. Natrafiamy tutaj chociażby na relację z powitania władcy przez mieszkańców Berlina i przedstawicieli stanów wszystkich krajów wchodzących w skład monarchii Hohenzollernów brandenburskich, na opisy wznoszonych na cześć króla łuków triumfalnych, fajerwerków, parad wojskowych oraz uczt, podczas których pito wino ze specjalnie urządzonych fontann (tekst niemiecki, s. 187–190 i 195–226, przekład angielski, s. 191–194 i 227–260).

Ściśle związane z koronacją królewską jest następny tekst źródłowy – statut Orderu Czarnego Orła, wyróżnienia honorowego ustanowionego przez byłego elektora brandenburskiego Fryderyka III zaraz po objęciu przez niego godności królewskiej (tekst niemiecki, s. 263–272, przekład angielski, s. 273–282). Po nim zaznajamiamy się z uwagami na temat dworu pierwszego króla pruskiego skreślonymi przez irlandzkiego filozofa i wolnomysliciela Johna Tolanda (1670–1722). Jest to relacja wysłana z Berlina do Hagi w sierpniu 1702 r., której adresatem był Charles Seymour, książę Somersetu i earl Hertfordu, minister stanu, jeden z najbliższych współpracowników królowej Anglii Anny (tylko tekst angielski, s. 285–294).

Kolejny prezentowany materiał źródłowy stanowi broszura polityczna z 1702 r. *Päpstl. Unfug wider die Crone Preussen* odnosząca się do wydanego 16 kwietnia 1701 r. przez papieża Klemensa XI brewe z protestem przeciw bezprawnej koronacji Hohenzollerna na króla w Prusach (tekst niemiecki, s. 297–307, przekład angielski, s. 309–323). Z uzyskaniem przez władców Brandenburgii-Prus korony królewskiej wiąże się także następne źródło – wydany 15 kwietnia 1705 r. przez Fryderyka I regulamin ustalający godności cywilne i wojskowe w monarchii pruskiej oraz porządkujący ich kolejność (tekst niemiecki, s. 327–334, przekład angielski, s. 335–341). Starano się w nim dopasować nową sytuację polityczną do niejednorodności ustrojowej ziem i krajów wchodzących w skład państwa rządzonego przez Hohenzollernów i zatrzeć nieco istniejące różnice w systemie władzy. Zaowocowało to zmianami w hierarchii urzędów centralnych i włączeniem do nich przedstawicieli naczelnej władzy dawnych Prus Książęcych – nadradców (Oberräte). Znaleźli się oni na ósmym miejscu, po najwyższym urzędniku kameralnym, dwóch marszałkach, generałach dwóch najwyższych stopni wojskowych, namiestnikach oraz rzeczywistych tajnych radcach. Ogółem drabina hierarchiczna w Królestwie Pruskim liczyła odtąd aż 131 szczebli.

W świat dworskich rozrywek przenosi nas kolejne źródło, pochodzące z osiemnastowiecznej edycji prac Johanna von Besser: utwór okolicznościowy wystawiony na deskach teatralnych w grudniu 1706 r. podczas uroczystości zaślubin następcy tronu pruskiego Fryderyka Wilhelma z Zofią Dorotą Hanowerską, księżniczką brunszwicko-lüneburską (tekst niemiecki, s. 345–360, przekład angielski, s. 361–376). Książkę zamykają kilkunastokrotne fragmenty zabytku literackiego, którego autorem był żyjący w latach 1665–1733 minister pruski generał Christoph von Dohna (tekst francuski, s. 379–385, przekład angielski, s. 387–395). Warto wspomnieć, że wartość tego obszernego dzieła, zawierającego wspomnienia o panowaniu króla Prus Fryderyka I i o jego dworze (*Mémoires originaux sur le regne et la cour de Frederic I. roi de Prusse*), doceniono już dawno temu i wydano drukiem w Berlinie w 1833 r.

Omawiana publikacja, wyposażona ponadto w bibliografię (s. 397–418) i indeks osobowo-geograficzny (s. 419–430) nie zawiera większych uchybień i zasługuje z całą pewnością na pozytywną ocenę. Doszukałem się zaledwie czterech niewielkich błędów, które pragnę sprostować. Nie było bitwy pod Fehrberlinem (zob. s. 91), tylko pod Fehrbellinem; Kazimierz Jarochoński napisał pracę *Stosunek Brandenburgii do Kościoła katolickiego w ziemiach polskich od roku 1640 do 1740*, a nie *Stosunki Brandenburgii do kościoła katolickiego* (zob. s. 409); Wanda Klesińska jest autorką artykułu o *Okupacji Elbląga przez Brandenburgię*, a nie „przez Brandenburgią” (zob. s. 410); wreszcie adresat listu J. Tolanda Charles Seymour nie był piątym, tylko szóstym księciem Somerset (zob. s. 428)⁴. Chciałbym również zaznaczyć, że prezentowane źródła nie funkcjonowały dotychczas wyłącznie w archiwach w formie rękopisu. Większość z nich wydano drukiem raz jeden, ale w zamierzczłych czasach. Są przez to trudno dostępne, nie posiadają ich nawet większe biblioteki, i to nie tylko w naszym kraju. Wypada zatem żywić nadzieję, że przedsięwzięcie Sary Smart i Karin Friedrich przedostanie się do szerszego obiegu naukowego i ułatwi powstawanie dalszych publikacji związanych z dziejami Prus.

ANDRZEJ KAMIENSKI
Poznań

⁴ *Britannica – edycja polska*, t. 40, Poznań 2004, s. 107; *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 11: *Micropaedia*, Chicago 1996, s. 6; J. Z. Kędzierski, *Dzieje Anglii 1485–1939*, t. 1: *(lata 1485–1830)*, Wrocław–Warszawa 1986, s. 724.